

MARGARETHA ULLSTRÖM FOLKHEMSIDEOLOGI I SVENSK UNGDOMS- LITTERATUR

En 1900-talsstudie

Åbo: Åbo Akademis förlag, 2022.

Skrifter utgivna av Svenska barnboks-
institutet, nr 157 (403 s.)

Att många av de politiska samhällsförändringar som äger rum under 1900-talet hänger samman med seklets folkhemspolitik råder det inget tvivel om. Ordet folkhem har länge förknippats med bilden av det moderna Sverige, med välfärd, socialdemokrati och minskade klassklyftor. Vad som däremot är mindre utforskat är folkhemsideologins avtryck på den svenska barn- och ungdomslitteraturen.

Margaretha Ullström tar i avhandlingen *Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur. En 1900-talsstudie* (2022) sig an denna angelägna fråga. I sju kapitel går hon igenom folkhemmets avtryck i litteratur för ungdomar, från Selma Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906/1907) och Laura Fitinghoffs *Barnen ifrån Frostmoffället* (1907) till Cannie Möllers *Tiga är guld* (1991) och Peter Pohls *Man kan inte säga allt* (1999). Syftet är att "frilägga hur 1900-talets svenska ungdomslitteratur förhåller sig till folkhemsideologins ideologiska grundvalar före folkhemspanperioden, under dess blomstringstid och under dess avveckling" (14). Centrala frågeställningar är hur ungdomslitteraturen förhåller sig till folkhemmet samt vilka människor, fenomen och händelser som gestaltas som en del av folkhemsbygget.

Ullström är intresserad både av den ungdomslitteratur som explicit anspelar på en folkhemdiskurs och av den som förtiger den. Ungdomslitteraturen ses på som en diskursiv praktik där litteraturen aktivt deltar i utformningen av tillvaron. Angreppssättet är därför diskursanalytiskt och inspirerat av Michel Foucault och annan kritisk diskursteori av bland annat Norman Fairclough. Fokus ligger genomgående på gestaltningen av klass och kvinnors villkor

samt på specifika koncept knutna till folkhemsideologin som hem, familj och utbildning.

Begreppen klass och respektabilitet utgör viktiga teoretiska utgångspunkter i avhandlingen. Ullström framhäver Beverley Skeggs analys av arbetarklasskvinnors relation till social ställning, stil och smak som viktig för avhandlingens förståelse av begreppen. Det är relativt vanligt att Skeggs respektabilitetsbegrepp åberopas i litteraturvetenskapliga studier utan att ges någon fördjupad uppmärksamhet. Så är inte fallet i *Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur*. Ullström låter Skeggs begrepp verka som metodologiskt verktyg i sina analyser och resultatet är mycket givande. Jag uppskattar särskilt den kreativa diskussionen av arbetarklass, smak och mödrar i Emil Norlanders *Anderssonskans Kalle* (1901) och Stig Malmbergs Hagmyrserie från 1970-talet.

Avhandlingen är kronologiskt strukturerad. Efter två inledande kapitel om syfte och teoretiskt perspektiv följer fyra analyskapitel uppbyggda kring folkhemets utveckling över tid: "Kapitel 3. Striden om folkhemmet 1900–1929", "Kapitel 4. Genombrottets tid 1930–1945", "Kapitel 5. Genomförandets tid 1946–1975" och "Kapitel 6. Nedmonteringens tid 1976–1999". I det första analyskapitlet tecknas en bakgrund till folkhemsperioden och det berömda tal som Per Albin Hansson höll 1928. Ullström undersöker avtryck från gryende folkhemstankar om jämlikhet och bildning i verk som Sigfrid Siwertz *Målarpirater* (1911) och Marika Stiernstedts *Ullabella* (1922). En fascinerande iakttagelse är att en ideologisk grundton som stämmer överens med den framväxande folkhemsideologin framför allt hittas i verk som utspelar sig på landsbygden. Alla undersökta texter innehåller dock visioner om ett bättre samhälle i riktning mot ett folkhemsideal.

Kapitel 4 tar avstamp i den period under vilken det Socialdemokratiska Arbetarpartiet inleder sin långa regeringstid i Sverige. Ullströms analys av primärmaterialet avtäcker en diskursiv kamp om samhällets utformning där folkhemsdiskursen utgör en viktig aktör. Här finns bland annat en läsvärd fördjupning om Ester Blenda Nordströms *En rackarunge* (1919), *15 år. Några blad ur en rackarunges liv* (1921), *Patron Annmari. Rackarungen blir bonde* (1931) och *Patron förlovar sig* (1933). Resonemanget kring Nordströms ambivalenta förhållande till moderniteten innehåller flera tänkvärda poänger. Ullström kommer fram till att gestaltningen av kvinnans frigörelse i Rackarungekvartetten skiljer sig från folkhemsideologins. Nordströms feminism påverkar därmed ungdomslitteraturen i en delvis ny riktning.

Nästa kapitel utgår från den period då folkhemspolitiken stod på höjden av sin utveckling. Det är tydligt att den kollektivistiska världsbild som ligger till grund för folkhemsprojektet gjort tydliga avtryck i ungdomslitteraturen. Samtidigt genomgår litteraturtypen flera stora förändringar som Ullström genom sin folkhemslins lyckas kasta nytt ljus på. Arbetarungdomens plats i ungdomslitteraturen stärks, systemkritiken ökar och individualismen förstärks. En intresseväckande slutsats är att det främst är i gestaltningen av kvinnans frigörelse och familjebildning som sprickorna i folkhemmet träder fram. Här diskuteras romaner som Gunnel Beckmans *Försök att förstå* (1971) och Gun Jacobsons *Peters baby* (1971).

Slutligen avhandlas den nyliberalt färgade period då folkhemsbygget alltmer ifrågasattes och monterades ner. Här går det att fråga sig hur fruktbart folkhemsbegreppet verkligen är. Den gestaltning av trasiga familjer, otrygga hem och utsatta ungdomar som hittas i många verk från perioden 1975 till 1999 behöver inte nödvändigtvis ha så mycket med just folkhemmet att göra. Nedmonteringen av välfärdssamhället samt en ökande samhällelig polarisering säger eventuellt mer om romaner som Pohls *Man kan inte säga allt* eller Möllers *Tiga är guld*. Vad gäller den våg av retrospektiva romaner som också präglar perioden är det emellertid givande att relatera dem till folkhemsideologins tillbakagång.

Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur är som synes en mycket omfattande studie. Ullström undersöker hela 70 titlar och berör därtill en mängd andra verk från perioden. Det är alltid lika svårt att göra ett urval till en tematisk studie. Hur man än går tillväga kommer det finnas läsare som ifrågasätter valet av primärkällor. I studier som likt Ullströms avhandling spänner över en längre tidsperiod finns det två vägar att gå. Antingen baseras valet på en kanon formerad av läsare och tidigare forskning eller så utformar man en specifik metod för urvalet.

Ullström har valt att kombinera de två urvalsmetoderna. Stommen i undersökningen är en serie nedslag i den ungdomslitteratur som publicerats var tionde år med start 1901. Eftersom Stefan Mählqvist utgått från de jämna årtalen 1900, 1910 och så vidare i sin avhandling *Böcker för svenska barn 1870–1950. En kvantitativ analys av barn- och ungdomslitteratur i Sverige* (1977) har valet fallit på det första året i vardera decennium. I anknytning till varje nedslag redovisar Ullström för det totala antalet beräknade titlar respektive år. Hon gör därefter ett urval av ett par verk som undersöks närmare i analysen.

Nedslagen kompletteras med fördjupningsavsnitt där andra författare från samma decennium behandlas. Dessa fördjupningar fram-

står som essentiella för avhandlingens diskussion av förändringar i folkhemsideologins förekomst i den svenska ungdomslitteraturen. De säger också något om svårigheten i att låta ett årtal styra urvalet i en tematisk undersökning. För att kunna besvara undersökningens frågeställningar måste ju de undersökta verken uppmärksamma koncepten hem, familj och utbildning. Kanske hade det varit bättre att helt utesluta de årtalsstyrda nedslagen och i stället låta olika folkhemsrelaterade motiv styra urvalsprocessen?

Kombinationen av urvalsprinciper gör det därtill svårt att få en överblick över materialet. Det finns flera inkonsekvenser i hanteringen av primärkällorna både i den inledande diskussionen och i delkapitlen. Ett exempel hittas i avhandlingens första analyskapitel, "Kapitel 3. Striden om folkhemmet 1900–1929". Först diskuteras sju stycken barn- och ungdomsböcker från 1906–1927 i syfte att teckna en bakgrund till tidsandan. Analysen sträcker sig över drygt femton sidor och berör bland annat klasskillnad, nationalism och utopier. Först därefter presenteras de sex verk från 1901, 1911 och 1921 som behandlas i kapitlet utifrån frågor om genus och klass. Sedan följer en fördjupad diskussion av kvinnans frigörelse utifrån ytterligare fyra verk, Elisabeth Kuylenstierna-Wensters romankvartett om Monika och Doris (1923–1926). Som synes bjuder kapitlet på flera hopp mellan tidsperioder och motiv som hade kunnat undvikas om kapitlet strukturerats på ett annat sätt.

Samtidigt finns det något tilltalande i urvalet och hanteringen av materialet. Ullström blandar högt och lågt, klassiker och bortglömda läsarfavoriter på ett sätt som skapar en spännande och mångfasetterad överblick över ungdomslitteraturens utveckling under 1900-talet. Likt i min avhandling *Gångtunneln. Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010* (2017) väljer Ullström att definiera all litteratur utgiven för ungdomar som ungdomslitteratur oavsett om de ursprungligen benämns pojk-, flick- eller ungdomsböcker. Definitionen gör det möjligt att jämföra skildringar för unga över tid på ett fruktbart sätt.

Ullström har dock ytterligare ett urvalskriterium som jag ställer mig frågande till. Hon skriver: "Dessutom gör jag den pragmatiska linjedragningen att skönlitteratur där protagonisten är tolv år eller äldre vänder sig till ungdom" (15). Menar hon verkligen att all litteratur med huvudpersoner över tolv år är ungdomslitteratur? Det är att urholka begreppet alltför mycket. Citatet följs dessutom av en not med en obegriplig hänvisning till Statistiska Centralbyråns statistik över befolkningsutvecklingen i Sverige.

Avhandlingens notapparat hade överlag behövt ses över. Det finns många noter som likt den ovan verkar ha hamnat fel. Till exempel beskriver Ullström "arbete och arbetsgemenskap som väsentliga för protagonistens mognad" (82) i Signe Lindegrens *Malin Burmans sommarferier* (1927) och hänvisar sedan till Lagerlöfs *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* i stället för till den tidigare forskning om romanen som slutsatsen är hämtad från. Exempel likt dessa kan framstå som petitesser i sammanhanget, men i större mängd riskerar de att underminera avhandlingens trovärdighet.

Avslutningsvis behöver något också sägas om relationen till tidigare forskning. I avsnittet "Tidigare forskning" går Ullström igenom vad hon kallar en ideologikritisk riktning inom barn- och ungdomslitteraturforskningen på ett tillfredställande och överblickbart sätt. Vad gäller forskningen på enstaka författarskap är framställningen däremot inkonsekvent genomförd. Ibland inleds diskussionen av ett särskilt författarskap eller verk med en föredömlig beskrivning av forskningsläget, andra gånger saknas en sådan översikt helt. Det är självklart svårt att hantera tidigare forskning när primärmaterialet utgörs av 70 verk, men det hade gått att systematisera genomgången av det som sagts bättre. En tydligare dialog med tidigare forskning hade gett mer tyngd åt Ullströms egna resultat.

I sin slutdiskussion beskriver Ullström ungdomslitteraturen som ett "ideologiskt slagfält, där samhällets kulturkamper ofta utspelas med större emfas och koncentration än inom litteraturen generellt" (344). *Folkhemsideologi i svensk ungdomslitteratur* övertygar läsaren om att många av de kamper som utspelas i 1900-talets ungdomsbok går att relatera till folkhemmet, till välfärd, socialdemokrati och klassfrågor.

Lydia Wistisen
Lektor i litteraturvetenskap
Stockholms universitet